

فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهرا
سال بیست و سوم، دوره جدید، شماره ۱۹، پیاپی ۱۰۹، پاییز ۱۳۹۲

چگونگی سیاست و موضع‌گیری آمریکا در برابر برنامه‌ی اتمی دولت پهلوی دوم

محمدجعفر چمنکار^۱

تاریخ دریافت: ۹۱/۱۲/۲۳

تایخ تصویب: ۹۲/۸/۶

چکیده

فعالیت‌های هسته‌ای ایران در دوره‌ی پهلوی، یکی از نمادهای مشخص اقتصادی و سیاسی و تحول نقش آفرینی دولت پهلوی دوم است که از اواسط دهه‌ی ۳۰ ه. ش (۵۰ م) آغاز شد و با فراز و فرودهای متعدد تا سقوط این حاکمیت ادامه یافت. هدف از این پژوهش بررسی تاریخی نقش و چگونگی موضع‌گیری دولت ایالات متحده‌ی آمریکا در قبال این فرایند است. در پایان، نگارنده نتیجه می‌گیرد با اینکه آمریکا از نخستین کشورهایی بود که صنایع اتمی را در ایران راه‌اندازی کرد، کم‌کم و به‌ویژه از اواسط دهه‌ی واپسین حاکمیت پهلوی، یک سیاست دوگانه همراه با احتیاط را

---

^۱ استادیار دانشگاه ارومیه. southstar_boy@yahoo.com

نسبت به برنامه‌ی هسته‌ای ایران در پیش‌گرفت؛ اما این سیاست به معنای محدودیت و کارشکنی نبود.

واژگان کلیدی: پهلوی دوم، برنامه‌ی هسته‌ای، نقش آمریکا، چگونگی موضع‌گیری.

۱. مقدمه

نگارنده این پژوهش را بر اساس سابقه‌ی ذهنی و مطالعاتی خود انجام داده است و از کتب و مقالات فارسی، کتب و مقالات لاتین، مطالب پایگاه‌های الکترونیک، مطبوعات و اسناد و مدارک، به عنوان منبع استفاده کرده است. اساس این تحقیق استفاده‌ی گسترده از رسانه‌های گروهی، روزنامه‌ها و مجلات گوناگون است؛ به این شکل که شماره‌های گوناگون روزنامه‌های اطلاعات، کیهان، آیندگان و رستاخیز را از اواسط دهه‌ی ۴۰ ش تا سال ۱۳۵۸ به طور روز به روز و تطبیقی مورد بازبینی و بررسی قرار دادیم. در آرشیوهای اسناد موجود در ایران، مدارک منتشرنشده‌ی بسیار مهمی از تحولات هسته‌ای دوره‌ی پهلوی وجود دارد. در بین اسنادی که سایت وزارت خارجه آمریکا به‌تازگی درباره‌ی مذاکرات اتمی ایران و ایالات متحده در دهه‌ی ۱۹۷۰ منتشر کرده است، گزارش‌هایی مبنی بر پیش‌بینی مقامات آمریکایی درباره‌ی انگیزه‌های شاه از توسعه‌ی توان اتمی ایران وجود دارد. این دسته از اسناد در بررسی نقش و سیاست آمریکا در برابر برنامه‌ی اتمی پهلوی دوم اهمیت فراوانی دارند. انتشار مجموعه قوانین و مصوبات در ارتباط با مسائل هسته‌ای ایران به وسیله‌ی کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی و سازمان انرژی ایران، راهگشای ما برای حل بسیاری از مسائل تحقیق بود. برای انجام این تحقیق از نیروگاه اتمی بوشهر بازدید و از امکانات اطلاعاتی و کتابخانه‌ی آن استفاده کردیم. روابط عمومی سازمان انرژی اتمی ایران در دوره‌ی پهلوی با هدف شناسایی بیشتر و ارائه‌ی بیان کاری، سلسله گزارشات مکتوب سالیانه‌اش را منتشر و ارائه می‌کرد. این انتشارات تحت عنوان نشریه‌ی داخلی، آگهی‌نامه و گزارش فعالیت سالانه در اختیار عوامل انسانی سازمان انرژی

اتمی و پاره‌ای مراکز علمی کشور، به‌ویژه کتابخانه‌ی ملی قرار می‌گرفت. انتشار خاطرات دکتر اکبر اعتماد، نخستین رئیس سازمان انرژی اتمی ایران، در تکمیل این پژوهش و برطرف کردن ابهامات و روشن کردن بسیاری از مسائل پنهان، بسیار مؤثر بود. بررسی و شناخت تکاپوهای هسته‌ای ایران در دوره‌ی پهلوی دوم، به معنای بازشناسی بخش عمده‌ای از تحولات سیاسی، اقتصادی، نظامی و دیپلماتیک این دوران است. در این نوشتار، نگارنده کوشیدیم با بررسی کوتاه چگونگی پیدایش صنایع اتمی در ایران، به سؤال زیر پاسخ دهیم:

- نقش و موضع‌گیری ایالات متحده‌ی آمریکا در برابر فرایند هسته‌ای حاکمیت پهلوی دوم چگونه بوده است؟

در پایان، نتیجه گرفتیم که عملکرد دوپهلوی همراه با نوعی سوءظن و سردرگمی کاخ سفید که از اواسط دهه‌ی ۵۰ ش (۷۰ م) بیشتر شده بود، موجب خشم و آزرده‌گی دولتمردان پهلوی نسبت به مقامات آمریکا شد؛ اما این رویه هرگز به معنای واکنش خصمانه، سیاست جلوگیری، کارشکنی و ممانعت در سطوح بین‌المللی در برابر برنامه‌ی هسته‌ای دولت پهلوی قلمداد نمی‌شد.

۲. علل و زمینه‌های آغاز پژوهش‌های هسته‌ای ایران

برنامه‌ی هسته‌ای ایران از دهه‌ی ۱۳۳۰ ش (۱۹۵۰ م) با تصویب ایجاد مرکز اتمی دانشگاه تهران در مجلس شورای ملی آغاز شد. در ۸ دسامبر ۱۹۵۳، آیزنهاور^۱، رئیس‌جمهور آمریکا، در سخنرانی سازمان ملل متحد در نیویورک، برنامه‌ی اتم برای صلح^۲ را اعلام کرد و خواستار کمک به کشورهای مختلف جهان، به‌ویژه دولت‌های منتخب جهان سوم و در حال توسعه، برای استفاده از دستاوردهای صلح‌آمیز انرژی اتمی شد. ایران از این برنامه برای به دست آوردن فناوری هسته‌ای استفاده کرد. افزایش قیمت نفت و بحران انرژی پس از جنگ اعراب و اسرائیل (آیندگان، ۱۳۵۲: ۲)، توجه جامعه‌ی جهانی به استفاده‌ی بیشتر

^۱ Dwight D. Eisenhower

^۲ Atoms for peace

از انرژی‌های جایگزین را به همراه داشت (گرین، ۱۳۶۶: ۱-۴۰). استفاده‌ی بهینه از منابع فسیلی زیرزمینی که برای اقتصاد تک‌محصولی ایران حیاتی بود، پتروشیمی و کسب ارزش افزوده و ایجاد اشتغال و صدور فراورده‌های نفتی به جای نفت خام را در دستور کار دولت قرار داد (پهلوی، ۱۳۸۴: ۱۱۹-۱۲۰ و ۱۲۶؛ آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، سند شماره ۴/۱۶/م/۲۵۱۴). توجه دولت به استفاده از انرژی‌های نوین، از جمله انرژی خورشیدی (آیندگان، ۱۳۵۳: ۲)، انرژی زمین‌گرمایی یا ژئوترمی^۱ (آیندگان، ۱۳۵۳: ۶؛ اطلاعات، ۱۳۵۴: ۲۰)، انرژی حاصل از آب دریا (امور انرژی، ۱۳۶۳: ۲۵)، نیروی باد (اطلاعات علمی، ۱۳۶۷: ۲۷) و گاز (پهلوی، ۱۳۸۴: ۱۱۹-۱۲۰)، علاقمندی شاه به دستیابی به تکنولوژی هسته‌ای که می‌توانست ایران را در جریان دستیابی به آنچه تمدن بزرگ نامیده می‌شد یاری رساند (همان: ۲۲۸)، افزایش سریع جمعیت ایران و نیاز به توسعه‌ی شبکه‌های الکتریسته برای استفاده‌های شخصی و صنعتی (همان: ۷-۱۲۶؛ آرشیو اسناد بنیاد تاریخ معاصر ایران، سند شماره ۱۴-۶۶۰-۱۱۸ ص و ۷۹-۶۶۶-۱۱۸ص)، مبارزه با بحران‌های زیست‌محیطی حاصل از استفاده از سوخت‌های فسیلی (کیهان، ۱۳۵۳: ۱ و ۳۳)، توانمندی اقتصادی پس از افزایش قیمت نفت که دولت ایران را در اجرای تعهدات مالی گسترده‌ی طرح‌های اتمی یاری رساند (اطلاعات، ۱۳۵۳: ۴۳؛ آیندگان، ۱۳۵۳: ۴؛ آرشیو اسناد بنیاد تاریخ معاصر ایران، سند شماره ۱۴/۱۱/۱۳۵۴، ۱-۵۰-۱۲۳ق)، پاره‌ای از کنجکاوی‌های دولتمردان ایران و جاه‌طلبی شاه برای کسب دانش و توان نظامی با توجه به نگاه دقیق تهران به فعالیت‌های نظامی همسایگان کوچک و بزرگ در خاورمیانه و آسیا، تحول نقش آفرینی سیاسی و نظامی ایران در منطقه‌ی خلیج فارس و دریای عمان از اواخر دهه‌ی ۱۹۶۰ و ابتدای ۱۹۷۰ پس از خروج عناصر نظامی بریتانیا از خلیج فارس که دولت شاهنشاهی را به متحد کلیدی و فوق‌استراتژیک در رابطه با جهان غرب تبدیل کرد و کاربردهای انرژی اتمی و دانش هسته‌ای در زمینه‌های مختلف پزشکی، صنایع گوناگون و کشاورزی (آیندگان، ۱۳۵۳: ۴)، از مهم‌ترین زمینه‌ها و عوامل تشدید روند تحقیقات هسته‌ای در ایران

---

¹ Geothermal

و محرک دولت شاهنشاهی در ساخت نیروگاه‌های اتمی بودند. در نوامبر سال ۱۹۶۷، راکتور ۵ مگاواتی تحقیقاتی که کمپانی AG آمریکا برای کمک به ارتقای دانش هسته‌ای به ایران داده بود، در مرکز تحقیقات اتمی دانشگاه تهران نصب شد. این راکتور از ۵/۵۸۵ کیلوگرم اورانیوم ۹۳ درصد غنی شده استفاده می‌کرد (Kessler, 1987: 4). به این ترتیب، نخستین گام‌های جدی و هدفمند ایران برای دستیابی به دانش هسته‌ای برداشته شد (آرشیو سازمان اسناد ملی ایران، سند شماره ۷۳۲۷/ج و ۱۱-۱۶۲/۸). روز دوشنبه، ۱۶ اسفند ۱۳۵۲، مطبوعات ایران به نقل از منابع حکومتی، برای نخستین بار اعلام کردند که ایران برای تولید بیش از ۲۰ هزار مگاوات برق هسته‌ای در ۲۰ سال آینده، مذاکرات چندجانبه‌ی فشرده‌ای را با کمپانی‌ها و دولت‌های مختلف غربی آغاز کرده است (آیندگان، ۱۳۵۲: ۱ و ۷). شاه در روز ۱۸ اسفند ۱۳۵۲ در فرمانی وظیفه‌ی استفاده از انرژی اتمی و ایجاد یک ساختار اداری و سازمانی را برای آن به امیرعباس هویدا، نخست‌وزیر و دولت اعلام کرد (همان: ۱). در اجرای این فرمان، قانون تأسیس سازمان انرژی اتمی ایران تهیه و به مجلسین ارائه شد. این قانون پس از تصویب و توشیح برای اجرا به دولت ابلاغ شد (آرشیو اسناد بنیاد تاریخ معاصر ایران، سند شماره ۶۱-۶۳۵-۱۱۸ ص). سازمان انرژی اتمی ایران در تاریخ ۲۵ تیر ماه ۱۳۵۳ کار خود را آغاز کرد و دکتر اکبر اعتماد به ریاست آن منصوب شد و شاه بر اساس فرمان ۲۹ مرداد ۱۳۵۳ به طور مستقیم بر فعالیت‌های سازمان انرژی اتمی نظارت می‌کرد (سازمان انرژی اتمی ایران، ۱۳۵۴: ۳-۵ و ۹). بر اساس تحقیقی بیست‌جلدی که بنیاد پژوهشی استانفورد آمریکا^۱ برای بررسی نیازمندی‌های اقتصادی ایران در یک چشم انداز بیست‌ساله انجام داد و با نام گزارش بنیاد پژوهشی استانفورد آمریکا^۲ منتشر شد، ایران تا سال ۱۹۹۵ میلادی به تولید ۲۳ هزار مگاوات برق برای توسعه احتیاج داشت. پس از تأسیس سازمان انرژی اتمی ایران، مذاکره با شرکت‌های مختلف سازنده نیروگاه‌های هسته‌ای آغاز شد. سازمان انرژی اتمی ایران از ابتدای کار با توجه به کمبود کادر فنی با تجربه‌ی بومی و محدودیت‌های زمانی، خواستار انجام طرح‌های اتمی به

^۱ Stanford Research Institute=SRI

^۲ SRI Report

صورت کلید در دست شد. در چنین حالتی مسئولیت‌های کامل اجرای طرح با شرکت سازنده‌ی نیروگاه بود (آرشیو اسناد بنیاد تاریخ معاصر ایران، شماره سند ۵-۳-۶۷۲-د). بر اساس این ضوابط و پس از بررسی پیشنهادهای رسیده از همه‌ی سازندگان رآکتورهای هسته‌ای جهان غرب و پس از مذاکرات گسترده، سازمان انرژی اتمی رآکتورهای آب سبک تحت فشار^۱ را برای نخستین نیروگاه‌های اتمی ایران انتخاب کرد (سازمان انرژی اتمی ایران، ۱۳۵۴: ۱۳؛ آرشیو اسناد بنیاد تاریخ معاصر ایران، ۶۲-۶۳۵-۱۱۸ ص). انتخاب حداکثر قدرت الکتریکی نیروگاه‌ها بر اساس ظرفیت شبکه‌ی سراسری انتقال خطوط برق در آینده، با نظر وزارت نیرو انجام شد و حداکثر ۱۲۰۰ مگاوات برای هر یک از نیروگاه‌ها تعیین شد^۲. سازمان انرژی اتمی ایران پس از بررسی پیشنهادهای سازندگان رآکتورهای PWR پیشنهادهای شرکت کرافت ورک یونیون آلمان غربی را پذیرفت؛ در نتیجه مقرر شد هر یک از دو نیروگاه به توان ۱۲۰۰ مگاوات از شرکت کرافت ورک یونیون خریداری شوند. شرکت مزبور یکی از شرکت‌های تابعه‌ی کمپانی عظیم زیمنس آلمان غربی و پیشرو در ساخت و راه‌اندازی رآکتورهای اتمی نوین در سراسر جهان بود (سازمان انرژی اتمی ایران، ۱۳۵۴: ۱۴؛ آرشیو اسناد سازمان انرژی اتمی ایران، سند شماره ۱۳۵۳/۱۲/۳۶۴۷۶، ۲۷).

۳. از برنامه‌ی اتم برای صلح آیزنهاور تا ساخت رآکتور تحقیقاتی دانشگاه تهران

مقارن با ریاست جمهوری آیزنهاور در آمریکا (۱۹۵۳-۱۹۶۱م)، دولت واشنگتن با هدف تلطیف جو جهانی پس از انفجار هسته‌ای هیروشیما و ناکازاکی، برنامه‌ی موسوم به اتم برای صلح را ابداع و پیگیری کرد. بر اساس این برنامه، کشورهای مختلف هم‌پیمان

---

^۱ PWR: Pressurized Water Reactor

^۲ طبق اظهار دکتر رضا خزانه، از مقامات ارشد اتمی دوران پهلوی، پیشنهاد اولیه‌ی وزارت آب و برق، احداث نیروگاه‌های هسته‌ای ۳۰۰ و حداکثر ۶۰۰ مگاواتی بود؛ بنابراین امضای قرارداد برای ساخت دو واحد ۱۲۰۰ مگاواتی طبق تصمیم و دستور بدون مطالعه‌ی شاه انجام پذیرفت (مصاحبه‌ی شخصی).

آمریکا، به ویژه کشورهای جهان سوم، امکان تحقیقات هسته‌ای صلح آمیز اتمی با کمک مادی و معنوی مستقیم آمریکا را به دست می‌آوردند. آیزنهاور تحت تأثیر برخی اندیشه‌های صلح جویانه‌ی انیشتین، در ۸ دسامبر سال ۱۹۵۳ در سازمان ملل به این مورد اشاره کرد (2-1: Wikipedia, 2006/5/16). برنامه‌ی اتم برای صلح، محرک اصلی و شالوده‌ی برنامه‌های هسته‌ای ایران در دوره‌ی پهلوی شد؛ بر این اساس عمده‌ترین عامل خارجی که قاطع‌ترین نیز محسوب شد، با مساعدت دولت ایالات متحده تجلی یافت.

(us Department of state. Bulletin 36, 1957: 629).

در سال ۱۳۳۵ ش (۱۹۵۶ م)، مجلس شورای ملی ایجاد مرکز اتمی دانشگاه تهران را تصویب کرد. تصویب این طرح و عملیات تأسیس آن، نخستین گام‌های جدی در برنامه‌ی طولانی و پرهزینه‌ی هسته‌ای ایران است (چمنکار، ۱۳۸۶: ۱۴۷؛ آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، سند شماره ۱۱۱۱۶ / ۲۹ / ۵۰؛ آرشیو سازمان اسناد ملی ایران، سند شماره ۴۶۸ / ۲). تأسیس این مرکز پس از انعقاد موافقت‌نامه‌ی همکاری آمریکا و ایران در زمینه‌ی استفاده‌ی غیرنظامی از انرژی اتمی مشتمل بر یک مقدمه و یازده ماده، در ۱۴ اسفند ۱۳۳۵ ش امکان‌پذیر شد. موافقت‌نامه‌ی مذکور پس از تصویب در مجلس سنا در ۱۷ / ۹ / ۱۳۳۷، در ۱۲ / ۱۱ / ۱۳۳۷ به تصویب مجلس شورای ملی با ریاست رضا حکمت رسید (آرشیو سازمان اسناد ملی ایران، سند شماره ۱۲۳۷۱).

در موافقت‌نامه‌ی ایران و آمریکا که در تاریخ ۵ مارس ۱۹۵۷ بین رئیس کمیسیون انرژی اتمی ایالات متحده و معاون وزیر خارجه در امور خاور نزدیک، آسیای جنوبی و آفریقا و علی‌امینی مبادله شد، بر این نوع همکاری‌ها تأکید شد (موافقت‌نامه‌ی همکاری بین دولت ایالات متحده‌ی آمریکا و دولت ایران راجع به استفاده‌های غیرنظامی از انرژی اتمی؛ مجموعه قوانین مصوب مجلس شورای ملی، لوح حق، نسخه‌ی ۱، اسناد، معاهدات دوجانبه، ۲ / ۲۳۴؛ غریب‌آبادی، ۱۳۸۶: ۱۳).

در سال ۱۹۵۷ پس از کودتای ضد سلطنتی در عراق، مرکز مؤسسه‌ی علوم هسته‌ای که زیر نظر سازمان پیمان مرکزی (سنتو) اداره می‌شد، با حمایت آمریکا از بغداد به تهران منتقل شد؛ این جابه‌جایی در تسریع برنامه‌های هسته‌ای ایران مؤثر بود (-307: Pahlavi, 1961).

۴. از ساخت رآکتور تحقیقاتی دانشگاه تهران تا مقدمات تأسیس سازمان انرژی اتمی ایران

در سال ۱۳۳۹ ش (۱۹۶۰ م)، مقدمات خرید یک رآکتور پژوهشی با قدرت ۵ مگاوات برای مرکز تحقیقاتی دانشگاه تهران با مشارکت و همکاری همه‌جانبه‌ی آمریکا فراهم شد (ALbright, 1995: 1-3). مقارن با این موافقت‌نامه، عملیات اجرایی ساخت مرکز اتمی دانشگاه تهران با فرمان مستقیم شاه در زمینی به مساحت ۲۸ هکتار در شمال تهران (امیرآباد) آغاز شد و در سال ۱۳۴۰ ش (۱۹۶۱ م) توسعه یافت (Poneman, 1982: 84؛ آرشیو سازمان اسناد ملی ایران، سند شماره ۲۲/۷۶، ۱۳۳۸/۴/۱). در فوریه‌ی سال ۱۹۶۱، وزارت خارجه‌ی آمریکا با طرح ستاد مشترک ارتش آمریکا برای استقرار احتمالی تسلیحات اتمی در ایران مخالفت کرد. این واکنش بخشی از استراتژی جدید دولت واشنگتن با هدف تثبیت بیشتر پایه‌های دولت شاهنشاهی با انجام پاره‌ای اصلاحات داخلی و استقلال عمل در سیاست بین‌الملل، موسوم به سیاست به سوی ایران محسوب می‌شد (Morgan, 1988: 42). نمایندگان ایران و آمریکا برای انجام اصلاحاتی در موافقت‌نامه‌ی ۵ مارس ۱۹۵۷، در ۸ ژوئن ۱۹۶۴ در واشنگتن با یکدیگر مذاکره کردند و اصلاحیه‌ی اول قرارداد مزبور را امضا کردند (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، لوح حق، نسخه‌ی ۱؛ غریب‌آبادی، ۱۳۸۶: ۲۱؛ اسناد معاهدات دوجانبه ۱۳۶۹: ۲۴۱؛ مجموعه قوانین و مقررات انرژی هسته‌ای، سازمان انرژی اتمی ایران ۱۳۸۰).

دولت آمریکا پیرو موافقت‌نامه‌ی منعقد و اصلاحات انجام‌شده، در سال ۱۳۴۶ ش (۱۹۶۷ م) ۵/۵۴۵ کیلوگرم اورانیوم غنی‌شده برای استفاده در رآکتور پژوهشی دانشگاه تهران به ایران تحویل داد (us supplied Nuclear material to IRAN, 1980: 1-3).

با ارسال اورانیوم غنی و پلوتونیوم، نخستین رآکتور ۵ مگاواتی آموزشی و تحقیقاتی ایران در آذر ماه ۱۳۴۶ (نوامبر ۱۹۶۷) بحرانی و آماده‌ی فعالیت شد. رآکتور مذکور از اورانیوم غنی‌شده ۹۳ درصد تغذیه می‌کرد که به وسیله‌ی سازمان انرژی هسته‌ای ایالات متحده تهیه می‌شد. روند اعطای این میزان از اورانیوم غنی‌شده تا پیروزی انقلاب و سقوط دولت

پهلوی بدون توقف ادامه یافت (Kessler, 1987: 4). ایران در اول ژوئیه ۱۹۶۸، پیمان عدم تکثیر سلاح‌های اتمی (NPT) را پذیرفت و این پیمان را در همان روزی که برای انعقاد ارائه شد، امضا کرد (Hussing cahn, 1975: 185). در ۲۹ دی ۱۳۴۷ (۱۸ مارس ۱۹۶۹)، هوشنگ انصاری و مقامات آمریکا در واشنگتن، اصلاحیه‌ی دوم موافقت‌نامه‌ی همکاری‌های غیرنظامی در استفاده از انرژی اتمی (۵ مارس ۱۹۵۷) را انجام دادند (قوانین مصوب مجلس شورای ملی، لوح حق، نسخه‌ی ۱؛ اسناد معاهدات دوجانبه‌ی ایران با سایر دول، ۲/۲۴۷؛ غریب‌آبادی، ۱۳۸۶: ۲۹). دولتمردان آمریکا در ۱۳ مارس ۱۹۶۹ قرارداد همکاری‌های هسته‌ای با ایران را که بر موافقت‌نامه‌ی سال ۱۹۵۷ تکیه داشت، به مدت ۱۰ سال دیگر تمدید کردند (Proposed Agreement for cooperation between; The us government And the government of Iran, 13 march 1969: 3).

۵. همکاری‌های هسته‌ای در سال ۱۳۵۳ ش (۱۹۷۴ م)

در ابتدای آوریل ۱۹۷۴، وزیر امور خارجه‌ی آمریکا در دیداری با سفیر ایران اعلام کرد که واشنگتن آماده‌ی بررسی امکان همکاری‌های بیشتر اتمی میان دو کشور و اعزام متخصصان و نیروی انسانی فنی است (Issues And talking points, intensified Bilateral cooperation, 2006: 4). بر اساس گزارش وزارت امور خارجه‌ی آمریکا در ۱۱ آوریل ۱۹۷۴، دولت واشنگتن بسیار به همکاری‌های اتمی با ایران علاقه‌مند بود تا به عنوان یک انرژی جایگزین به جای سوخت‌های فسیلی مورد استفاده قرار گیرد. پیرو این گزارش ایران می‌توانست مرکزی برای تحقیقات و فناوری هسته‌ای در منطقه‌ی خاورمیانه باشد (us-Iran cooperation, 1974: 4). در طی مسافرت دکتر دیکسی لی ری^۱، رئیس کمیسیون انرژی اتمی آمریکا و جمعی از کارشناسان از ایران در ۳۰/۲/۱۳۵۳، امکان تأسیس این مرکز تحقیقات هسته‌ای منطقه‌ای بررسی شد (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۳: ۲۲۳; Hussing cahn, 1975: 190; csummary of Development in

---

¹ Dixyli Ray

5: secretary, 1974). به نوشته‌ی منابع رسمی، آمریکا آمادگی کامل برای یاری رساندن به برنامه‌ی وسیع اتمی ایران را داشت (اطلاعات، ۱۳۵۳/۲/۲۹: ۴ و ۱۳۵۳/۲/۳۰: ۴؛ کیهان ۱۳۵۳/۳/۱: ۳ و ۱). ساخت دومین پالایشگاه بوشهر و تأسیس شهرک نفتی ۵۰ هزار نفری به وسیله‌ی شرکت‌های آمریکایی از موضوعات دیگر مذاکرات طرفین بود (اطلاعات، ۱۳۵۳/۲/۳۰: ۴ و ۱). در اواخر ژوئن ۱۹۷۴، ایران و آمریکا به یک توافق مقدماتی برای تحویل دو نیروگاه هسته‌ای و دریافت اورانیوم غنی‌شده دست یافتند (kayhan InteNational, 29june1974: 1). ایران در این زمان در تلاش برای خرید ۲۵ درصد سهام یک مجتمع تولید اورانیوم غنی‌شده در آمریکا بود (Atherton, 1974: 1-3). دو کشور در ۳ نوامبر ۱۹۷۴ در زمینه‌ی تشکیل کمیسیون مشترکی برای تقویت روابط در زمینه‌های گوناگون، به‌ویژه انرژی هسته‌ای، به توافق رسیدند. بر اساس این توافقات، آمریکا به تدریج ۸ نیروگاه اتمی در ایران ایجاد می‌کرد. در همین حال قراردادهای موقتی نیز برای تحویل سوخت غنی‌شده این ۸ رآکتور تهیه شد. هر دو کشور توافق کردند که از گسترش تسلیحات هسته‌ای نیز مطابق با پیمان‌نامه‌ی منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای جلوگیری کنند (us-Iran Joint Statement, 1974: 6). بر اساس اسناد طبقه‌بندی‌نشده‌ی وزارت امور خارجه آمریکا در ۷ نوامبر ۱۹۷۴، همکاری‌های هسته‌ای تهران و واشنگتن مرکز ثقل روابط تنگاتنگ میان دو کشور بود که بر اساس آرزوها و علایق شخصی شاه در حال توسعه بود. اداره‌ی تحقیقات و توسعه‌ی انرژی آمریکا نقش مؤثری در اداره کردن مذاکرات هسته‌ای با ایران ایفا می‌کرد (Ingersoll, 1974: 3). در ابتدای تیر ماه ۱۳۵۳، هوشنگ انصاری، وزیر اقتصاد ایران، در یک سفر محرمانه در زمینه‌ی مبادلات فنی هسته‌ای با مقامات سازمان انرژی اتمی آمریکا مذاکره کرد (آیندگان، ۱۳۵۳/۴/۲: ۱ و ۱۶، ۱۳۵۴/۴/۹: ۱ و ۱۳۵۳/۴/۱۹: ۱۲). در ۱۹ تیر ماه ۱۳۵۳، قرارداد خرید خدمات مربوط به غنی کردن اورانیوم برای تأمین سوخت نیروگاه‌های اتمی ایران، بین دکتر اعتماد و ژولیس روبن، نماینده‌ی کمیسیون انرژی اتمی آمریکا در تهران امضا شد (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۳: ۲۲۴). در اول بهمن ۱۳۵۳ (۲۱ ژانویه ۱۹۷۵) نخستین اجلاس کمیته‌ی انرژی در تهران تشکیل شد (همان: ۲۲۵-۲۲۶؛ آیندگان، ۱۳۵۳/۱۲/۱۰: ۳ و

به گزارش نیویورک تایمز، عناصر سازمان اتمی ایران بر ساخت تأسیسات بازفرآوری اورانیوم در ایران به کمک شرکت‌های آمریکایی اصرار داشتند (Gelb, 1975: 2). به دنبال موافقت‌نامه‌ی آمریکا و ایران در موضوع همکاری‌های فنی که در ۴ مارس ۱۹۷۵ (۱۳ اسفند ۱۳۵۳) منعقد شد، وزارت انرژی آمریکا (DOE) و سازمان انرژی اتمی ایران (AEOI) موافقت‌نامه‌ای را در مورد آموزش نیروی انسانی در زمینه‌ی علوم و مهندسی هسته‌ای امضاء کردند که بیشتر در زمینه‌ی آموزش پرسنل مرکز فناوری هسته‌ای اصفهان (ENTEC) تأکید داشت (مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، ۱۳۸۶: ۹۱-۹۶؛ آیندگان، ۱۳۵۳/۱۲/۲۵: ۱۶).

۶. آغاز سیاست‌های دوسویه‌ی آمریکا در قبال برنامه‌ی اتمی ایران

مقامات آمریکا از ابتدای سال ۱۳۵۴ ش (۱۹۷۵ م) در یک فشار دو سویه در ارتباط با برنامه‌های هسته‌ای ایران قرار گرفتند؛ بنابراین از یک سو ترس از دستیابی ایران به تجهیزات پیشرفته‌ی اتمی و امکان بهره‌گیری نظامی از آن وجود داشت و از سوی دیگر قراردادهای هنگفت، سود سرشاری را به شرکت‌ها و اقتصاد آمریکا تزریق می‌کرد و هرگونه کاستی و تعلل می‌توانست میدان را به رقبای اروپایی، به‌ویژه آلمان و فرانسه، بسپارد؛ چنانکه در یادداشت ۸ فوریه ۱۹۷۵ مقامات اقتصادی به هنری کیسینجر، وزیر امور خارجه، شرکت فعالانه‌ی کمپانی‌های آمریکایی در معاملات هسته‌ای ایران توصیه شده است (Robinson, 1975: 8). بنا بر اظهار نظر مقامات دولت شاهنشاهی، ایران آماده‌ی سرمایه‌گذاری ۲/۷۵ میلیارد دلار در طرح‌های بخش خصوصی آمریکا برای غنی‌سازی اورانیوم بود (Current foreign Relations, 1975: 8). در ۲۷ مارس ۱۹۷۵ اداره‌ی کل تحقیق و توسعه‌ی انرژی آمریکا فهرستی از کشورها را منتشر کرد که ممکن بود به سلاح هسته‌ای دست یابند؛ این کشورها به ترتیب عبارت بودند از: هند، تایوان، کره جنوبی، پاکستان، اندونزی و در پایان ایران (Jones, 1975: 8).

در گزارشی که از سوی وزارت امور خارجه‌ی آمریکا برای هنری کیسینجر در ۹ مه ۱۹۷۵ تهیه شد، بیان شده است که یکی از مسائل حل نشده و بغرنج مذاکرات هسته‌ای ایران و

آمریکا این است که آیا باید به ایران اجازه‌ی بازفرآوری اورانیوم تحویلی آمریکا داده شود یا نه؟ در ادامه‌ی این گزارش آمده است که ایران از ایده‌ی ایجاد یک کارخانه‌ی بازفرآوری اورانیوم چندملیتی استقبال کرده و می‌خواهد در صورت موافقت، خود نیز با حسن نیت به بازفرآوری سوخت هسته‌ای پردازد (Sober, 1975: 8; Schaffer, 1976: 9). موريس يودال، نماینده‌ی مجلس آمریکا، طی سخنانی که خبرگزاری آسوشیتدپرس آن را در روز دوشنبه، ۱۶ اردیبهشت ۱۳۵۴ منتشر کرد، ضمن نگرانی از این قرارداد، امکان تهیه‌ی پلوتینیوم برای ساخت بمب‌های اتمی را به وسیله‌ی دولت شاهنشاهی مطرح کرد (کیهان، ۱۳۵۴/۲/۷: ۲۳؛ آرشیو سازمان اسناد ملی ایران، سند شماره ۴۵۸ط/۹۱۶، ۱۳۵۴/۳/۱). شاه در اواخر اردیبهشت ماه ۱۳۵۴ ضمن مسافرت به واشنگتن و دیدار با جرال د فور د رئیس جمهور و دیگر مقامات آمریکایی، اعلام کرد که نفت ارزشمند ایران تا ۲۵ سال دیگر تمام می‌شود و نمی‌توان آن را به دیگران هدیه داد و بخشید (کیهان، ۱۳۵۴/۲/۲۷: ۱). او در مصاحبه با مطبوعات تصریح کرد که مذاکرات آمریکا با ایران برای خرید ۸ نیروگاه اتمی برای تولید ۲۵ هزار مگاوات برق به‌خوبی پیش می‌رود (کیهان، ۱۳۵۴/۲/۲۷: ۱؛ آرشیو سازمان اسناد ملی ایران، سند شماره ۶۲۷/م/۸۱۸، ۱۳۵۴/۴/۳۰؛ اطلاعات، ۱۳۵۴/۳/۷: ۳۲). شاه در جریان مصاحبه با نشریه‌ی مکزیکی اچه وریا در تهران، در جواب انتقادات و سوءظن‌ها به برنامه‌های هسته‌ای ایران که در میان برخی سیاستمداران آمریکایی وجود داشت، عنوان کرد که ایران به یک قدرت اتمی غیرنظامی تبدیل می‌شود (کیهان، ۱۳۵۴/۴/۳۱: ۱ و ۱۱؛ اطلاعات، ۱۳۵۴/۱۲/۱۱: ۵۳، ۱۳۵۴/۱۲/۱۲: ۲ و ۱۳۵۴/۱۲/۱۳: ۲۹). در ابتدای سال ۱۳۵۵، نلسون راکفلر، معاون رئیس جمهور آمریکا، در دیدار با شاه در تهران، بر اهمیت ایران در تحولات اقتصادی آن کشور تأکید کرد (اطلاعات، ۱۳۵۵/۱/۴: ۴)؛ اما به دلیل پیش‌شرط‌های واشنگتن برای فروش صنایع اتمی به ایران و مسائل نظارتی، روند روابط هسته‌ای دو کشور به رکود و نوسان دچار شد. شاه در مصاحبه‌ای با نشریه‌ی بیزنس ویک در ۲۰ آبان ۱۳۵۴، با اشاره به همکاری‌های هسته‌ای ایران و ایالات متحده، آشکارا از بروز پاره‌ای پیش‌شرط‌ها و مشکلات سخن گفت (مجموعه تألیفات، نطق‌ها و پیام‌ها، ۸۳۱۰/۹).

۷. همکاری‌های هسته‌ای ایران و آمریکا در سال ۱۳۵۵ ش (۱۹۷۶ م)

هوشنگ انصاری، وزیر اقتصاد و دارایی، برای تسریع در انجام قراردادهای اتمی دو کشور، مجموعه مذاکرات مخفی و رایزنی‌هایی را با جerald فورد و مقامات بانفوذ دیگر آمریکایی در فروردین ۱۳۵۵ در واشنگتن انجام داد (اطلاعات، ۱۳۵۵/۱/۱۰: ۳۳). در اواخر این ماه، نیویورک تایمز در مقاله‌ای ضمن بررسی فعالیت‌های هسته‌ای ایران، از پیش‌شرط نظارتی آمریکا برای دولت شاهنشاهی پرده برداشت (اطلاعات، ۱۳۵۵/۲/۲۸: ۳۷؛ Kessler, 1987: 2; Spector, 1987: 46-7; Krosney, 1993: 11-30; Us supplied Nuclear material, 1980: 10). خبرگزاری فرانسه از واشنگتن در ۱۳ مرداد این سال، به نقل از مقامات آمریکایی اعلام کرد کشورهای که از آمریکا اورانیوم خریداری می‌کنند، مواد لازم برای ساخت هزار بمب اتمی را در اختیار دارند (اطلاعات، ۱۳۵۵/۵/۱۳: ۲). مجموعه‌ای از سوءظن‌ها و پیش‌شرط‌ها موجب کند شدن مذاکرات اتمی و اجرایی کردن فعالیت‌های هسته‌ای بین دو کشور شد (The Washington Post, 1977: 10). هنری کیسینجر برای شرکت در سومین اجلاس کمیسیون مشترک و با هدف بهبودی و استمرار گفت‌وگوهای دوجانبه‌ی اتمی در پنجشنبه، ۱۴ مرداد ۱۳۵۵، به تهران مسافرت کرد. به نوشته‌ی مطبوعات، بخش حساس مذاکرات طرفین مربوط به همکاری‌های هسته‌ای بود که با گذشت یک سال از توافقات کلی به مرحله‌ی اجرایی نرسیده بود (اطلاعات، ۱۳۵۵/۵/۱۴: ۴، ۱۳۵۵/۵/۱۶: ۴ و ۱۳۵۵/۵/۱۷: ۱، ۱۹، ۲۱).

شاه در مصاحبه‌ی ای با خبرنگاران آمریکایی در ۲۰ مرداد ۱۳۵۵ در بندر بوشهر، در جواب به این سؤال که ایران چگونه می‌تواند برنامه‌ی اتمی خود برای خرید ۸ دستگاه مولد اتمی از آمریکا را با مسئله‌ی تضمین‌ها و پیش‌شرط‌های آن‌ها تطبیق دهد، گفت: «بله ۸ یا ۱۰ دستگاه مولد اتمی مورد گفت‌وگو است. گرچه کشور ما از کشورهای امضاکننده‌ی پیمان عدم استفاده از سلاح‌های اتمی است، هرگونه تضمین دیگر را در صورتی که مغایر حقوق ملی ما نباشد با کمال میل خواهیم سپرد» (اطلاعات، ۱۳۵۵/۵/۲۰: ۱ و ۲، ۱۳۵۵/۵/۲۶: ۲۱). اکبر اعتماد در مهر ۱۳۵۵ طی نطقی در اجلاس عمومی کنفرانس آژانس بین‌المللی انرژی اتمی که در ریودوژانیرو برزیل برگزار شد، به طور غیرمستقیم سیاست‌های محدودکننده‌ی آمریکا را در انتقال تکنولوژی نکوهش کرد و خواستار روش‌های سازنده و منطقی‌تر

برخی کشورهای صنعتی در انتقال فناوری هسته‌ای به جهان سوم شد (اطلاعات، ۱۳۵۵/۷/۸: ۳). اعتماد در سخنرانی روز دوشنبه، ۱۹ مهر ۱۳۵۵ در سمپوزیوم تولید دانشگاه تبریز با عنوان «تکنولوژی هسته‌ای و کاربرد آن» نیز ضمن دفاع از سیاست‌های اتمی ایران، بر توجه ایران به مسئله‌ی سوخت نیروگاه‌ها تأکید کرد (اطلاعات، ۱۳۵۵/۷/۲۰: ۲۳). فشار سیاستمداران آمریکا بر شرکت‌های اتمی این کشور در انجام معاملات با ایران، سرانجام موجب نوعی تعدیل نظریات و عقب‌نشینی تاکتیکی مقامات دولت شاهنشاهی در زمینه‌ی دستیابی به تکنولوژی غنی‌سازی اورانیوم شد؛ چنانکه هویدا در ۲۴ مهر ۱۳۵۵ در سفر به پاریس و ملاقات با ژیسکار دستن، رئیس جمهوری فرانسه اعلام کرد که مسئله‌ی غنی‌سازی اورانیوم در حال حاضر برای ایران جنبه‌ی فوریت ندارد (اطلاعات، ۱۳۵۵/۷/۲۴: ۳۶). هرچند بر این اساس نوعی خشم و آزرده‌گی در میان دولتمردان ایران نسبت به سیاست‌های جهان صنعتی در بازی اتمی به وجود آمد (اطلاعات، ۱۳۵۵/۸/۳: ۷۷)، مقامات دو کشور می‌کوشیدند به روابط و همکاری‌های همه‌جانبه ادامه دهند (اطلاعات، ۱۳۵۵/۹/۲۲: ۲۸)، فرخ نجم‌آبادی، وزیر صنایع و معادن، در ۲۱ دی با تأکید بر عزم ایران برای حفاظت از ذخایر انرژی فسیلی که برای ادامه‌ی آهنگ رشد سریع اقتصادی خود به آن بسیار نیازمند است، گفت: «دست ایران باید از زیر ساطور خارجی‌ها بیرون بیاید» (اطلاعات، ۱۳۵۵/۱۰/۲۱: ۳). مقارن با این تحولات، ژاک کلوتوتی و باب اونز، نویسندگان روزنامه‌ی لس‌آنجلس تایمز در مقاله‌ای از برنامه‌های هسته‌ای ایران برای ساخت تسلیحات اتمی به کمک آلمان غربی و آفریقای جنوبی خبر دادند. این خبر به سرعت به وسیله‌ی جان تراتز، سخنگوی امور خارجه‌ی آمریکا تکذیب شد و برنامه‌ی هسته‌ای ایران را دارای روندی صلح‌آمیز دانست (اطلاعات، ۱۳۵۵/۱۰/۲۲: ۱ و ۴)، شاه در روز دوشنبه، ۲۷ دی ۱۳۵۵، طی مصاحبه‌ای با ویلیام اشمیت، رئیس دفتر خاورمیانه‌ی مجله‌ی نیوزویک، با عنوان کردن عدم اصرار ایران، نوعی عقب‌نشینی در مورد ساخت مرکز بازسازی سوخت اتمی انجام داد (اطلاعات، ۱۳۵۵/۱۰/۲۸: ۱ و ۲۴، ۱۳۵۵/۱۲/۱۹: ۳). در اردیبهشت ماه ۱۳۵۶، شاین من، مشاور کارتر در مسئله‌ی منع گسترش تسلیحات اتمی و توماس ریوند، رئیس آژانس خلع سلاح و کنترل

اسلحه‌ی آمریکا در تلاش برای خروج از بن‌بست اتمی دو کشور، به ایران مسافرت کردند (اطلاعات، ۱۳۵۶/۱/۱۴: ۲۸).

۸. از کنفرانس شیراز تا سفر کارتر به ایران

مقارن با این تحولات، کنفرانس انتقال تکنولوژی هسته‌ای از تاریخ ۲۱ فروردین ماه ۱۳۵۶ با حضور حدود ۵۰۰ نفر نماینده و مسئول اتمی از ۴۱ کشور، از جمله سیه رئیس شورای حکام آژانس بین‌المللی انرژی اتمی و تورن معاون مرکز توسعه و تحقیقات هسته‌ای آمریکا، در شیراز شروع به کار کرد (اطلاعات، ۱۳۵۶/۱/۸: ۱۶، ۱۳۵۶/۱/۱۶: ۳ و ۱۳۵۶/۱/۲۱: ۲۴). به نوشته‌ی نشریات ایران، این کنفرانس می‌توانست راه انتقال تکنولوژی هسته‌ای را به کشور هموار کند (اطلاعات، ۱۳۵۶/۱/۱۶: ۳). کنفرانس مزبور با وجود شرکت مقامات برجسته‌ی هسته‌ای آمریکا و ارسال پیام کارتر که بر مسئله‌ی خطرات بالقوه‌ی صنایع اتمی تأکید کرده بود، به صحنه‌ی تقابل منافع ایران و آمریکا تبدیل شد. در این فرایند عناصر اتمی ایران کوشیدند افکار عمومی شرکت‌کنندگان را در زمینه‌ی حق قانونی خود برای غنی‌سازی اورانیوم و بازفرآوری سوخت با خود هماهنگ کنند (اطلاعات، ۱۳۵۶/۱/۲۱: ۴، ۱۳۵۶/۱/۲۲: ۷ و ۱۱، ۱۳۵۶/۱/۲۱: ۲۴، ۱۳۵۶/۱/۲۳: ۱ و ۲۱، ۱۳۵۶/۱/۲۵: ۱ و ۴ و ۱۳۵۶/۱/۲۴: ۲۴). سخنگوی وزارت امور خارجه‌ی آمریکا در همین زمان اعلام کرد که «مذاکرات به درخواست آمریکا و با موافقت ایران تا پایان بررسی‌های دولت کارتر برای تجدیدنظر در سیاست صدور مواد اتمی متوقف شده است؛ اما امیدواریم که این مذاکرات هرچه زودتر شروع شود و صنایع اتمی آمریکا وارد بازار ایران شوند» (اطلاعات، ۱۳۵۶/۱/۲۵: ۴ و ۱۳۵۶/۱/۲۷: ۴؛ کیهان، ۱۳۵۶/۲/۵: ۲۷). اردشیر زاهدی، سفیر ایران در واشنگتن نیز در مصاحبه‌ای با روزنامه‌ی لوئیز کلاب دموکرات از شهر دانشگاهی فولتن، مضامین اصلی برنامه‌ی کارتر را حاوی همان نکاتی دانست که شاه بارها به آن‌ها اشاره کرده بود (اطلاعات، ۱۳۵۶/۲/۲۰: ۳۵). در ۲۴ اردیبهشت ماه با سفر سایروس ونس، وزیر امور خارجه‌ی آمریکا به تهران و تأکید بر اینکه اختلافات دو کشور در زمینه‌ی همکاری‌های اتمی اساسی نیست، تلاش‌های

گسترده‌ای با هدف خروج دو کشور از بن‌بست هسته‌ای صورت پذیرفت (همان، ۱۳۵۶/۲/۲۴: ۱ و ۳۵؛ کیهان، ۱۳۵۶/۳/۳۰: ۲۰؛ New York Times, 1977: 3). مذاکرات رسمی ایران و آمریکا در ۱۸ مرداد ۱۳۵۶ (۱۹ آگوست ۱۹۷۷) با سفر هیئت اتمی ایران به واشنگتن و با سرپرستی اکبر اعتماد آغاز شد (آیندگان، ۱۳۵۶/۵/۱۸: ۳ و ۱۳۵۶/۵/۱۶: ۴). مقامات ایران با هدف خروج مذاکرات از بن‌بست اعلام کردند که دولت شاهنشاهی قصدی برای ساخت مرکز بازفراوری اورانیوم ندارد (The Washington Post, 1977: 3). این مذاکرات نیز مانند رایزنی‌های دیگر به نتیجه‌ی قاطع و بسنده‌ای نرسیدند (آیندگان، ۱۳۵۶/۶/۸: ۱ و ۵، ۱۳۵۶/۸/۱۵: ۳). شاه در جریان مسافرت به واشنگتن در ۲۸ آبان ۱۳۵۶ و دیدار و گفت‌وگو با کارتر و مقامات دیگر آن کشور، خواستار تسریع در روابط اتمی دو کشور شد (همان، ۱۳۵۶/۸/۲۸: ۱۴). وی در مصاحبه با نشریه‌ی شیکاگو تریبون به سؤال خبرنگاری که عنوان کرد «آیا شما تضمین می‌دهید که زواید اتمی را برای ساخت سلاح‌های اتمی استفاده نکنید»، پاسخ مثبت داد (آیندگان، ۱۳۵۶/۸/۲۴: ۲). بر پایه‌ی توافقات اولیه‌ی این مذاکرات، ایران تعهد کرد که ترتیبات ایمنی بیشتری را با همکاری آژانس بین‌المللی انرژی هسته‌ای به اجرا گذارد؛ در مقابل آمریکا نیز پذیرفت که امور مربوط به بازفراوری سوخت هسته‌ای به ایران کامله‌الوداد اعطا شود و ارسال رآکتورهای آب سبک و سوخت آن نیز سریع‌تر شود (The Nucleonics Week, 1978: 2-3; Washington Post, 1 January, 1977: 8).

با مسافرت کارتر به تهران در ۱۱ دی ۱۳۵۶، مذاکرات متعددی میان مقامات طرفین در مباحث انرژی و همکاری‌های اتمی صورت پذیرفت. به گفته‌ی کارتر «شروع سال جدید میلادی بسیار نیکوست، زیرا ما وقت خود را با کسانی می‌گذرانیم که نسبت به آن‌ها با ایمانی عمیق حال و آینده را احساس می‌کنیم» (آیندگان، ۱۳۵۶/۱۰/۱۱: ۱ و ۱۷). شاه نیز این دیدار را موجب گسترش همکاری‌های ایران و آمریکا در زمینه‌ی تولید گوناگون انرژی دانست (همان). در اواخر بهمن ماه این سال نشریات کشور از سفر قریب‌الوقوع محمد یگانه، وزیر اقتصاد و دارایی به آمریکا برای نهایی‌سازی قراردادهای ۱۰ میلیارد دلاری خرید نیروگاه‌های اتمی خبر دادند (آیندگان، ۱۳۵۶/۱۱/۳۰: ۳).

۹. واپسین مراودات هسته‌ای ایران و آمریکا

روزنامه‌ی رستاخیز در ۳۰ خرداد ۱۳۵۷ با بررسی مشکلات و موانع دو کشور بر سر راه همکاری‌های هسته‌ای، از انعقاد قرارداد دوجانبه‌ی ایران و آمریکا در مورد منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای خبر داد؛ پدیده‌ای که می‌توانست با بازگرداندن جو اطمینان و زدودن تردیدها، شرکت‌های آمریکایی را به بازار بزرگ فعالیت‌های اتمی ایران مرتبط کند (رستاخیز، ۱۳۵۷/۳/۳۰: ۲۴). در سندی محرمانه از وزارت امور خارجه‌ی آمریکا به تاریخ ۲۰ اکتبر ۱۹۷۸ (۲۷ مهر ۱۳۵۷) ذکر شده است که ایالات متحده با وجود مشکلات، به گسترش روابط هسته‌ای با دولت شاهنشاهی ایران علاقه‌مند است. سند مزبور خواستار برخورد بدون تبعیض با ایران در زمینه‌ی سوخت مصرف‌شده و بازفرآوری آن شده است (Iran , The Usa-Iran Nuclear Energy Agreement , 1978: 15)؛ اما تحولات سیاسی که ایران را از مهر ۱۳۵۷ دربرگرفت، برکناری اکبر اعتماد از سازمان انرژی اتمی و کسری بودجه‌ی دولت شاهنشاهی که در مجموع موجب نوعی عدم ثبات شد، مانع انعقاد نهایی و اجرایی قراردادهای اتمی میان ایران و آمریکا در دوره‌ی پهلوی دوم شد. پیرو این دگرگونی‌ها، در سندی محرمانه به تاریخ ۱۷ اکتبر ۱۹۷۸ که از سفارت آمریکا در تهران به وزارت امور خارجه‌ی آن کشور فرستاده شده، آمده است که با توجه به اوضاع مترزل سیاسی ایران و عزل مدیران پیشین سازمان انرژی اتمی و اینکه حکومت شاهنشاهی از نوعی بی‌ثباتی سیاسی و اداری رنج می‌برد، نباید در رفع مسائل حل‌نشده‌ی قراردادهای هسته‌ای بین دو کشور و انعقاد نهایی همکاری‌های اتمی شتاب کرد (US Iranian Peaceful Nuclear, 1978: 14).

۱۰. نتیجه‌گیری

نقش آمریکا در پیشبرد برنامه‌ی اتمی دولت پهلوی دوم را می‌توانیم در دو مرحله‌ی مشخص زیر بررسی کنیم:

۱. دوران پیشرفت، از حکومت آیزنهاور تا پایان دوره‌ی ریچارد نیکسون: مقارن با ریاست جمهوری آیزنهاور در آمریکا (۱۹۶۱-۱۹۵۳ م)، دولت واشنگتن برنامه‌ی موسوم به اتم

برای صلح^۱ را ابداع و پیگیری کرد. این برنامه محرک اصلی و شالوده‌ی برنامه‌های هسته‌ای ایران در دوره‌ی پهلوی شد. در سال ۱۳۳۹ ش (۱۹۶۰ م) مقدمات خرید یک رآکتور پژوهشی با قدرت ۵ مگاوات برای مرکز تحقیقاتی دانشگاه تهران با مشارکت و همکاری همه‌جانبه‌ی آمریکا فراهم شد. با ارسال اورانیوم غنی و پلوتونیوم، نخستین رآکتور ۵ مگاواتی آموزشی و تحقیقاتی ایران در آذر ماه ۱۳۴۶ (نوامبر ۱۹۶۷) بحرانی و آماده‌ی فعالیت شد. رآکتور مذکور از اورانیوم غنی‌شده‌ی ۹۳ درصد تغذیه می‌کرد که به وسیله‌ی سازمان انرژی هسته‌ای ایالات متحده تهیه می‌شد. روند اعطای این میزان از اورانیوم غنی‌شده تا پیروزی انقلاب و سقوط دولت پهلوی، بدون توقف ادامه داشت. پیوندهای تنگاتنگ ایران با ایالات متحده‌ی آمریکا و جهان صنعتی، به‌ویژه در دوران حکومت ریچارد نیکسون که بخش اعظم نیازمندی‌های نظامی و صنعتی اقتصادی تهران در اسرع وقت و بدون هیچ اصطکاک، تقابل و ضدیتی حاصل می‌شد، از مهم‌ترین زمینه‌ها و عوامل تشدید روند تحقیقات هسته‌ای ایران در دهه‌ی ۵۰ ش (۷۰ م) و محرک دولت شاهنشاهی در ساخت نیروگاه‌های اتمی بود.

۲. فرایند رکود و سوءظن از دوره‌ی جerald فورد تا دوره‌ی جیمی کارتر: مقامات آمریکا از ابتدای سال ۱۳۵۴ ش (۱۹۷۵ م) در یک فشار دوسویه در ارتباط با برنامه‌های هسته‌ای ایران قرار گرفتند؛ از یک سو ترس از دستیابی ایران به تجهیزات پیشرفته‌ی اتمی و امکان بهره‌گیری نظامی از آن وجود داشت و از سوی دیگر قراردادهای هنگفت، سود سرشاری را به شرکت‌ها و اقتصاد آمریکا تزریق می‌کرد و هرگونه کاستی و تعلل می‌توانست میدان را به رقبای اروپایی، به‌ویژه آلمان و فرانسه بسپارد. ذهنیات جدید مقامات کاخ سفید و پیش‌شرط‌های واشنگتن برای فروش صنایع اتمی به ایران و مسائل نظارتی، روند روابط هسته‌ای دو کشور را با رکود و نوسان مواجه کرد. شاه در مصاحبه‌ای با نشریه‌ی بیزنس ویک، در ۲۰ آبان ۱۳۵۴، با اشاره به همکاری‌های هسته‌ای ایران و ایالات متحده، آشکارا از بروز پاره‌ای پیش‌شرط‌ها و مشکلات سخن گفت. اکبر اعتماد، رئیس سازمان انرژی

¹ Atoms for peace Program

اتمی ایران نیز در مهر ۱۳۵۵ به طور غیرمستقیم سیاست‌های محدودکننده آمریکا را در انتقال تکنولوژی نکوهش کرد و خواستار روش‌های سازنده و منطقی‌تر برخی کشورهای صنعتی در انتقال فناوری هسته‌ای به جهان سوم شد. فشار سیاستمداران آمریکا بر شرکت‌های اتمی این کشور در انجام معاملات با ایران، سرانجام باعث ایجاد نوعی تعدیل نظریات و عقب‌نشینی تاکتیکی مقامات دولت شاهنشاهی در زمینه دستیابی به تکنولوژی غنی‌سازی اورانیوم شد و بر این اساس نوعی خشم و آزرده‌گی در میان دولتمردان ایران نسبت به سیاست‌های جهان صنعتی در بازی اتمی به وجود آمد. این رکود با آغاز ریاست جمهوری جیمی کارتر بیشتر شد و سرانجام تحولات سیاسی که ایران را از مهر ۱۳۵۷ دربرگرفت، مانع انعقاد نهایی و اجرایی قراردادهای اتمی میان ایران و آمریکا در دوره پهلوی دوم شد. سیاست دوپهلوی همراه با نوعی سوءظن و سردرگمی کاخ سفید از اواسط دهه ۵۰ ش (۷۰ م) بیشتر شد؛ اما هرگز در سطوح بین‌المللی به عنوان سیاست جلوگیری و کارشکنی در برابر برنامه هسته‌ای دولت پهلوی قلمداد نمی‌شد.

منابع

- آرشیو اسناد بنیاد تاریخ معاصر ایران.
  - آرشیو اسناد سازمان انرژی اتمی ایران.
  - آرشیو اسناد وزارت امور خارجه.
  - آرشیو سازمان اسناد ملی ایران.
  - اسناد و معاهدات دوجانبه‌ی ایران با سایر دول. (۱۳۶۹). ج ۲. تهران: واحد نشر اسناد دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل وزارت امور خارجه.
  - [بی‌نا]. (۱۳۶۷). «تولید برق به وسیله‌ی باد». *اطلاعات علمی*. س ۳. ش ۲۳. ۱۵ آذر.
  - [بی‌نا]. (۱۳۶۳). «انرژی جزر و مد». *امور انرژی*. ش ۲. س ۲. اردیبهشت.
  - پهلوی، محمدرضا. (۱۳۸۴). *پاسخ به تاریخ*. به کوشش شهریار ماکان. تهران: البرز.
  - چمنکار، محمدجعفر. (۱۳۸۶). «نیروگاه اتمی بوشهر از شکل‌گیری تا دولت موقت انقلاب».
- تاریخچه‌ی انرژی هسته‌ای در ایران و جهان**. تهران: مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه.

- روزنامه‌ی اطلاعات.
- روزنامه‌ی آیندگان.
- روزنامه‌ی رستاخیز.
- روزنامه‌ی کیهان.
- سازمان انرژی اتمی ایران. (۱۳۵۴). **گزارش فعالیت سالیانه**. تهران: انتشارات سازمان انرژی اتمی ایران.
- غریب‌آبادی، کاظم. (۱۳۸۶). **پرونده‌ی هسته‌ای جمهوری اسلامی به روایت اسناد**. تهران: معاونت حقوقی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
- گرین، پاول. (۱۳۶۶). «اروپا به سوی سوخت هیدروژنی گام برمی‌دارد». برگردان بهرام معلمی. **مجله‌ی دانشمند**. س ۲۵. ش اسفند.
- مجموعه قوانین مصوب مجلس شورای ملی. لوح حق. نسخه‌ی ۱. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- مجموعه قوانین و مقررات انرژی هسته‌ای. (۱۳۸۰). به کوشش مرتضی محمدحسینی. تهران: سازمان انرژی اتمی.
- وزارت امور خارجه. (۱۳۵۳). **روابط خارجی ایران در سال ۱۳۵۳**. انتشارات وزارت امور خارجه.

- Albright, David. (1995). An Iranian Bombs, The Bulletin of the Atomic Scientists, Washington DC, January.
- Atherton, Alfred L. (1974). Strategy for your visit to Iran, confidential Department of state Briefing Memorandum, 20 October.
- Current foreign Relations. (1975). Us-Iran commission comments bilateralties, Iraq And Iran Agree to Settle differences Secret Report State, 12 march.
- gelb, Leslie H. (1975). Us nuclear Deal with Iran Delayed, The New york Times, 8 march.
- Hussing cahn, Anne. (1975). Determinants of the nuclear option: The Case of Iran, Nuclear Prolifration In the Near Nuclear Countries, Cambridge, Ballinger Publishing.
- Ingersoll, Roberts. (1974). US-Iran Joint Commission, Secret Brifing Memorandum, 7 November, In Digital National Security.
- Iran , The Usa-Iran Nuclear Energy Agreement. (1978). Department of State Memorandum, 20 October.

- Issues And talking points.(2006). intensified Bilateral cooperation, Department of state Briefing Paper,chadwyek.com.NTi.
- Jones,Mgordom.(1975). Discussion Of Pakistans Nuclear Program Confidential Letter,April.
- kayhan Inter National.(1974). Iran is Interested In Uranium_Whitlam,29june.
- Kessler,Richard.(1987). Argentina offers Research reactor upgrade And New unit for Iran,Nuleonies Week,22 January.
- Krosney,Herbert.(1993). Nuclear Dawn,Deadly Business,New york,Fourwall Eight windows,chapter2.
- Morgan,george A .(1988). Iran,The Current Internal Situation In Iran,Secret Internal Paper,11 February, In Digital National Security Archive,us Archive Chadwyek.com,NTi.com.
- NTi.(2004). NTi,Working for a Safer World,Nuclear chronology- 1957-87.
- Nucleonics Week.(1978). 12 January.
- Pahlavi,Mohammad Reza.(1961). Mission For my Country,London,Hutchinson.
- Poneman,Daniel.(1982). Nuclear Power in the Developing World, London,George Allen And unwin.
- Robinson,Charles W .(1975). Major Economic Cooperation Projets with Iran, Confidential Memorandum,8 Februry.
- Schaffer,teresita.(1976). Status of Pakistans Reprocessing Plant,Limited Official use Memorandum,7 July.
- Sober,Sidney.(1975). Your meeting with Shan at Blair House,Confidntial Briefing Memorandum,9 may.
- The Washington Post.(1977). Us Iran Resume Atom Power Talks,9 August.
- us Department of state.(1957).Atoms For Peace Agreement with Iran,Department of state Bulletin36,15 April,In Daniel Pallemen:Nuclear Power In the Developing Worhld,London,George Allen And unwin,1982
- us-Iran cooperation.(1974). Department of state telegram,11 April,In Digital National Security Archive.
- us-Iran Joint Statement anclassified Briefing Paper.(1974). 3 November,In Digital National Security.
- us Iranian Peaceful Nuclear cooperation Agreement.(1978). Secret telegram,17 october.
- us Supplied Nuclear material to IRAN.(1980). 29 January,In Digital National Securitr Archive, ns Archive.chadwyek.com.
- WikiPedia.(2006/5/16). Atoms for Peace,www. Eisenhower.archives,8 December 1953.